

УДК 1:316.4

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор;
О. В. Прудникова, кандидат філософських наук

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ Й ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовані деякі аспекти діалектичного взаємозв'язку свободи й відповідальності особистості в умовах розвитку інформаційного суспільства. Показано, що створення сучасного світового інформаційного простору поступово висуває нові вимоги перед людиною як духовно-суспільною істотою, здатною приймати виклики інформаційної цивілізації і нести відповідальність за власні дії та їх наслідки.

***Ключові слова:** свобода, відповідальність, мораль, інформаційна культура, інформаційне суспільство.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації багаторазово зростають можливості впливу окремої людини на інформаційні процеси всього суспільства. Це актуалізує в особистості поєднання максимальної індивідуальної свободи з високою мірою відповідальності за свої вчинки.

Аналіз наукових джерел і публікацій, а також досвід практичного життя сучасного суспільства надають підстав стверджувати, що у сучасних умовах проблема свободи постає все глобальніше. Разом з тим, не всі проблеми свободи особистості вирішені в Україні і в усьому світі, оскільки це одне з найважчих завдань. Свобода не є всездозволеність, вона нерозривно пов'язана з відповідальністю, оскільки особистість несе відповідальність перед суспільством за законом, прийнятим суспільством.

Незважаючи на досить широке висвітлення даної проблеми, остання в контексті становлення й розвитку інформаційного суспільства вимагає філософського осмислення, що і є **метою** даної статті¹.

Свобода є чи не найбільшим здобутком з людських цінностей і надбань; за неї впродовж тисячоліть точилася запекла боротьба. Під прапором свободи люди звершували подвиги і йшли на смерть. Слово «свобода» має надзвичайно велику кількість значень. Деякі називають свободою легку можливість скинути того, хто має тиранічну владу; інші — право обирати того, кому

¹ Тема даної статті безпосередньо пов'язана з філософськими дослідженнями в межах комплексних цільових програм НДР, які здійснюються кафедрами філософії та культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

вони повинні підкорятися; треті — право носити зброю і чинити насильство; четверті вбачають її у привілеї підкорятись особі своєї національності тощо. Тож, як зазначає І. Шаповалова, на перший погляд про свободу, складається враження як своєрідний шматок глини, одержавши який можна мати будь-яку фігуру, образ відповідно до сучасних велінь душі чи уявлень. Насправді ж свобода виникає й утверджується у світі в дещо незримому, але чітко означеному образі права: у формі правопорядку, передусім відповідальності, дозволів та заборон, правопорушень [1, с. 252].

Створення сучасного світового інформаційного простору поступово висуває нові вимоги перед людиною як духовно-суспільною істотою, здатною приймати виклики інформаційної цивілізації і нести відповідальність за власні дії. Як зазначає Л. Овсянкіна, сучасний світ як система складних і суперечливих глобальних соціально-економічних, політичних, духовних, культурних та інформаційних взаємозв'язків активно підводить людство до вироблення нових цінностей і світоглядних орієнтирів, необхідних для його виживання сьогодні. В епоху, коли руйнуються минулі авторитети і стереотипи, дефіцит духовності може стати серйозною загрозою для подальшого розвитку сучасної цивілізації [2, с. 224].

Лібералістська модель досягнення взаєморозуміння, консенсусу привела до того, що провідним імперативом існування соціального представництва в інформаційному просторі стала вимога толерантності й цивільної відповідальності індивідів або соціальних груп. Інновацією індустріального суспільства стало «відкриття» громадської думки — населення перестало бути пасивним споживачем інформаційних ресурсів, а стало виступати як активний суб'єкт інформаційного простору.

На цій підставі деякі дослідники ставлять питання: наскільки комп'ютери стають явищем соціально-моральним? Відповідь на це питання намагаються знайти багато представників сучасної технічної й гуманітарної думки. Ми схилиємося до негативної відповіді: моральні норми застосовані лише до поведінки людей, які вступають між собою в певні суспільні, у тому числі й моральні, стосунки. Поза сферою суспільних стосунків, якими, приміром, є технічні зв'язки і функціонування штучних систем, вони не діють. Для комп'ютера байдуже, які завдання — гуманні або антигуманні — він вирішує. Це оцінює людина, її громадська практика, її цілі і прагнення, моральні норми й ідеали.

Сучасний німецький філософ Х. Ленк, розмірковуючи про цю проблему, пише, що в майбутньому інформаційному суспільстві інформаційні системи стануть приймати рішення у все більшому обсязі з життєво важливих соціальних і навіть індивідуальних проблем, а тим більше з проблем, які виникатимуть у випадку надзвичайних ситуацій. Комп'ютери, відзначає Х. Ленк, не

є моральними, соціальними сутностями, вони не здійснюють яких-небудь свідомих процесів і тому інформаційні системи не можуть брати на себе моральну відповідальність. Спроба наділити моральною відповідальністю за прийняті рішення комп'ютер є прагненням тих чи інших людей або їх груп уникнути відповідальності [3].

«Прагнення навмисно і занадто поспішно перетворювати комп'ютер на моральну істоту, — пише в контексті цього російська дослідниця В. Казанцева, — означало б відкривати занадто легкі шляхи для виходу з дилеми відповідальності, вибирати стратегію ухилення від вирішення проблеми, яка може призвести до відходу від власної моральної відповідальності. Якщо не можна притягати до відповідальності особу, то вкрай легко покласти відповідальність на комп'ютер або взагалі від неї відмовитися» [4, с. 131–132]. Моральної відповідальності неможливо уникнути, її не можна «передавати» машині, це — атрибут людини.

У зв'язку з цим цікавою, на наш погляд, є точка зору Ф. Коплстона, який зазначає, що «людина може бути для мене не просто «об'єктом», «цим», або «ним», або «нею», а «тобою» (tu, Du). Тут ми перебуваємо в плані інтерсуб'єктивності. І в цьому плані, де я трансцендую, виникають особисті відносини, типу любові, вірності і «передвідповідальності» (доступності для іншого), які можуть бути досліджені вторинною рефлексією. У плані інтерсуб'єктивності я свідомо реалізую і набуваю своєї участі в Бутті на рівні особистого спілкування й комунікації» [5, с. 198].

Окрім того, в контексті нашої проблеми цілком влучними є роздуми Е. Левінаса стосовно відповідальності. Французький мислитель веде мову саме про відповідальність, яка «не впливає зі свободи», а передує їй. Як зазначає дослідниця творчості Е. Левінаса Н. Гринчишин, «найважча й найсуттєвіша людська відповідальність є саме такою: по-людськи, згідно з власним сумлінням, ми не можемо не відчувати себе відповідальними не просто за свої власні рішення і вчинки, але й за своїх близьких. ... Людська близькість і є цариною такої відповідальності, що не відсилає до моєї свободи, «відповідальності за те, що я не вчинив — за біль та помилки інших» [6, с. 302]. Цілком очевидно, що в умовах віртуалізації людської комунікації втрачається така царина, а отже, і нівелюється поняття відповідальності.

Сучасні дослідники інформаційного суспільства зазначають, що уявлення про всемогутність технологічного розвитку вже себе вичерпали, залишившись у колишній, індустріальній фазі. «Концепція технологічного детермінізму, як і раніше, ґрунтується на уявленні про індустріальні моделі розвитку суспільства і ролі в цьому процесі науки й технології. Як показує практика, індустріальний тип розвитку фактично себе вичерпав, кинувши тінь підозри на науку, наукову раціональність, техніку і технологію. На жаль, це дійсно так,

хоча в індустріальних втратах соціального процесу винні не наука, техніка і технологія як такі, а принципи їх соціалізації, що стосується сфери людської свідомості й культури, відповідальних за способи організації життя, норми моралі, ідеали і цінності» [7, с. 77].

У зв'язку з цим розуміння суті інформаційної культури (культури інформаційного суспільства) передбачає урахування сучасних тенденцій, пов'язаних з глобалізацією, наприклад, формування віртуальної реальності. Як справедливо відзначає М. Кузнецов, апаратура «віртуальної реальності» й глобальна мережа втрачають статус таких, що належать виключно до сфери техніки, техногенних явищ і стають у відомому сенсі метафорами, які дозволяють хоча б у загальних рисах визначити контури тих реалій культурологічного, антропологічного й філософського порядку, з якими ми стикаємося в новому тисячолітті [8].

Продовжуючи цю думку, зазначимо, що на місце епістолярного жанру, що практично пішов у небуття, в умовах інформаційного суспільства прийшов Інтернет, електронна пошта, не говорячи вже про телефон, без якого сучасна людина себе погано уявляє. Бесіди й дискусії в колі сім'ї та друзів замінюються спільним переглядом фільмів, телепрограм, знижується інтерес до традиційних видів мистецтва. Електронні засоби трансформували не тільки професійну, але й докорінним чином змінили дозвільну діяльність. Немає необхідності не тільки відвідувати театри, концерти, виставки, оскільки все це легко відтворити, звернувшись до технічних засобів. Звернення до книги як класичного джерела інформації, що сама по собі є вираженням культури свого часу, стає все більш рідкісним. На місце книжкових сторінок пришли комп'ютерні мережі, що дозволяють, не виходячи з будинку, побувати у бібліотечних фондах тощо.

Але засоби масової комунікації (ЗМК) — це лише спосіб розповсюдження інформації, а характер, спрямованість, цінності, що передаються ними, багато в чому залежать від колективного комунікатора, що створює культуру [9]. ЗМК можуть зробити надбанням мільйонів, наприклад, як концерт оперних майстрів, так і сцени жорсткості й насильства. Так постає питання про моральну відповідальність тієї нечисленної групи творців зразків культури за її якість і вплив на майбутнє. Т. Адорно вважає, що користь або шкода техніки залежить від того, як вона використовується суспільством: «У суспільстві, влаштованому відповідно людській гідності, техніка не тільки була б звільняючим чинником, але і знайшла б сама себе» [10, с. 369]. А на думку Д. Несбітта, взаємовідношення людини і техніки виглядають цілком оптимістично: «Комп'ютери, супутниковий телефонний зв'язок, факси наділяють людину владою, а не пригноблюють її, як цього боялися раніше» [11, с. 348].

Сучасний стан соціокультурного розвитку інформаційного суспільства дозволяє виділити деякі дилеми, пов'язані виключно з характером самого інформаційного суспільства, специфічними властивостями впливу на свідомість людини і моральною відповідальністю людей, з отриманням, зберіганням і розповсюдженням інформації.

У контексті проблеми співвідношення свободи й відповідальності доцільно окремо зупинитися на дилемі свободи й відповідальності працівника мас-медійної культури. Це одна з найболючіших моральних проблем сучасної медійної культури. Річ у тому, що працівники цієї сфери є особами, що мають безпосередній доступ до інформації. У їх руках збір, зберігання, розповсюдження інформації, і від того, наскільки морально бездоганним буде працівник цієї сфери, залежить дуже багато.

Саме журналіст займає центральне положення в сучасному інформаційному процесі. Його призначення в тому, що він покликаний бути одним з головних медіаторів і інтерпретаторів інформації, наблизити інформацію до знання, тобто провести відповідний відбір фактів, наповнити їх культурним сенсом і надати їм ціннісного значення. Більшість відкрито обговорюваних конфліктів у рамках етики ЗМІ спалахують через журналістські прорахунки і помилки. Найбільш гострі конфліктні точки журналістської професії пов'язані з проблемами «гонитви за сенсаціями», «вторгнення у сферу приватного життя», журналістської «повсюдності», і особливо «тиску актуальності», який часто перешкоджає серйозному поданню матеріалу і залишає без уваги факти дійсної значущості й загальнолюдського інтересу.

З дилемою свободи й відповідальності працівника мас-медійної культури в умовах розвитку інформаційного суспільства безпосередньо пов'язана проблема масової інформації й пропаганди.

У Декларації про засоби масової інформації і права людини, прийнятій Парламентською Асамблеєю Ради Європи [12], наголошується, що ЗМІ виконують важливу функцію на користь громадськості. Декларація складається з трьох частин і розглядає свободу ЗМІ, їх відповідальність і захист приватного життя. Право на свободу вираження думки, згідно з Декларацією, має розповсюджуватися на засоби масової інформації (п. 2). Незалежність друку та інших засобів масової інформації від державного контролю повинна бути записана в законі (п. 4). Приділяється також увага проблемі монополізації ЗМІ. Незалежність засобів масової інформації повинна бути захищена від загрози з боку монополій (п. 7). Не слід дозволяти утворення монополії, підконтрольної уряду (п. 8). Що стосується відповідальності, то як механізми передбачається перш за все самоконтроль, кодекси професійної етики і професійна підготовка журналістів. Право на свободу вираження думки, згідно з Декларацією, не повинно порушувати права на повагу особистого життя індивіда, зокрема політичних діячів.

Як **висновок** зазначимо, що становлення нового типу суспільства — інформаційного — висуває на порядок денний питання як його вивчення, так і регулювання культурних процесів в інформаційному просторі (у тому числі організаційних, правових, морально-етичних, соціокультурних), взаємодії культурних процесів, технічних та інформаційно-комунікаційних інновацій, збереження й передачі культурної спадщини в електронному вигляді, що зумовило осмислення співвідношення особистості й суспільства насамперед з позиції співвідношення свободи і відповідальності особистості за свої дії та їх результати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шаповалова І. В. Свобода як необхідна умова людського буття / І. В. Шаповалова // Гілея : наук. вісн. Зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Спецвип. – С. 252–255.
2. Овсянкіна Л. А. Філософський аналіз ролі духовних цінностей у розвитку сучасної цивілізації / Л. А. Овсянкіна // Гілея : наук. вісн. Зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 64 (№9). – С. 224–229.
3. Ленк Х. Размышления о современной технике / Ханс Ленк [пер. с нем. под ред. В. С. Степина]. – М. : Аспект-пресс, 1996. – 181 с.
4. Казанцева В. П. Информационная культура личности: социально-философский анализ : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Казанцева Вера Павловна. – Красноярск, 2008. – 168 с.
5. Коплстон Ф. История философии: XX век / Ф. Коплстон [пер. с англ.]. – М. : Центрполиграф, 2002. – 267 с.
6. Гринчишин Н. І. Конституювання свободи суб'єкта в етичній концепції Емануеля Левінаса / Н. І. Гринчишин // Гілея : наук. вісн. Зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 63 (№8). – С. 302–306.
7. Филина О. А. Проблемы современной информационной этики : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.05 / Филина Ольга Александровна. – Тула, 2009. – 153 с.
8. Кузнецов М. М. Виртуальная реальность – техногенный артефакт или сетевой феномен? [Электронный ресурс] / М. М. Кузнецов. – Режим доступа: <http://www.syncrgetic.ru/philosophy/>.
9. Прудникова О. В. Соціокультурна комунікація в контексті становлення та розвитку інформаційної культури / О. В. Прудникова // Політол. вісн. Зб. наук. пр. – К. : ВАДЕКС, 2013. – Вип. 70. – С. 123–132.
10. Адорно Т. О технике и гуманизме / Т. Адорно // Философия техники в ФРГ. – М., 1989. – С. 367–370.
11. Нэсбитт Д. Что нас ждет в 90-е годы: Мегатенденции. Год 2000: Десять новых направлений на 90-е гг. / Д. Нэсбитт [пер. с англ. ; предисл. И. Т. Фролова]. – М. : Республика, 1992. – 414 с.

12. Декларация о средствах массовой информации и правах человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.terralegis.org/terra/act/e637.html>.

ПРОБЛЕМА СВОБОДЫ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Мануйлов Е. Н., Прудникова Е. В.

Проанализированы некоторые аспекты диалектической взаимосвязи свободы и ответственности личности в условиях развития информационного общества. Показано, что создание современного мирового информационного пространства постепенно выдвигает новые требования перед человеком как духовно-общественным существом, способным принимать вызовы информационной цивилизации и нести ответственность за свои действия и их последствия.

Ключевые слова: *свобода, ответственность, мораль, информационная культура, информационное общество.*

A PROBLEM OF FREEDOM AND RESPONSIBILITY IS IN SOCIOCULTURAL TERMS OF INFORMATIVE SOCIETY

Manuylov E. M., Prudnikova O. V.

Some aspects of dialectical intercommunication of freedom and responsibility of personality are analysed in the conditions of development of informative society. It is rotined that creation of modern outer informative space gradually pulls out new requirements before a man as spiritual-public creature, able to accept challenge informative civilization and carry responsibility for the actions and their consequences.

Key words: *freedom, responsibility, moral, informative culture, informative society.*

УДК 130.2

О. В. Бурлука, кандидат філософських наук, доцент

САМООСВІТА ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Окреслено проблеми самовизначення особистості в сучасних умовах, усвідомлення свого місця в житті, в суспільстві і роль самоосвіти в цьому процесі.